

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Դիտուած Համաֆրիստոնեական Անկիւնակէտէ

Յորմէ հետէ Հայաստան իր ճակատազիրը կապեց Յիսուս Նազովրեցիին, այն օրէն անիկա մաս կազմեց նոր ընկերային ամբողջականութեան մը՝ որ խորքին, կամ նպատակին մէջ սահմանուած էր ըլլալու նոր և համամարդկային թագաւորութիւն մը։ Արդարեւ Հայաստան կը կազմէր, թէ՛ ժամանակագրականօրէն և թէ՛ աշխարհագրաբար, այս նոր դրութեան յառաջաւոր բանակը։ Իր ծնունդէն առդին Քրիստոնէութիւնը առաջին անգամ Հայաստանի մէջ էր որ թօթափած էր ստորերկրեայ իր կեանքը և լոյս աշխարհ էր եկած իրբն ազատ և տիրող կրօնքը երկրին։ Իսկ Վարդանանց օրերուն, Քրիստոնէութիւնը արդէն իսկ ճանչցուած և հաստատուած կրօնքն էր օրուան մեծագոյն կայսրութեան, որ կ'ընդգրկէր Միջերկրականի ամբողջ աւազանը։ Հայաստան այս նոր կրօնական դրութեան հիւսիս-արեւելեան ծայրագոյն սահմանը կը կազմէր։

Վարդանանց օրին (ինչպէս առհասարակ միշտ եղած է պատմութեան մէջ) երկու մեծ ուժեր կային մեզի ծանօթ աշխարհին մէջ. Բիւզանդական Քրիստոնեայ Կայսրութիւնը և Պարսկական Մազդեզական Թագաւորութիւնը։ Ասոնք շարունակ իրարու հետ բախումի մէջ էին։ Հայաստան, որ նախապէս Պարսկական կողմին մաս կը կազմէր թէ՛ քաղաքականապէս թէ՛ կրօնա-մշակութային տեսակէտէ, յանկարծ ինքզինք գտած էր Բիւզանդական շրջանակին մէջ իրբն արդիւնք իր Քրիստոնէացման։ Բնական էր որ Պարսկական պետութիւնը ճիգ չխնայեր Հայաստանը կրկին բերելու իր շրջանակէն ներս. բայց աւելի քան հարիւր տարիներու զրեթէ ապարդիւն փորձերէ վերջ եկաւ այն շատ բնական եզրակացութեան որ Հայերը վերստին ամբողջապէս իր կողմը շահելու միակ պայմանը առնոց սրտերէն արմատախիլ ընելն էր նոր կրօնքը, և անոր տեղը տնկել վերստին Մազդեզականութիւնը։ Այս էր, իր պարզագոյն հասկացողութեան մէջ, զրդապատճառը Յազկերտի կրօնափոխութեան հրա-

մանագրին, որով ազդանշանը տրուած եղաւ Աւարայրի ճակատամարտին։

Այստեղ փակագծի մէջ և անցողակի կ'արժէ մատնանշել նաեւ որ վերեւ յիշուած տեսանկիւն և ըմբռնելի զրդապատճառէն զատ, յաճախ շատ աւելի խոր և անտեսանելի ոյժեր են որ շարժման մէջ կը գնեն նման դէպքերը։ Ստոյգ է որ կոիւր տեղի կ'ունենար ընդմէջ Հայ գինուորի և Պարսիկ զօրականի, բայց պատերազմը Հայ ժողովուրդի և Պարսիկ ժողովուրդի միջև չէր։ Ստոյգ է որ Աւարայրի վրայ տեսանելիօրէն կատարուածը ծառայում մըն էր փոքրիկ բանակի մը ընդդէմ խոշոր վաշտութեան, բայց քաղաքական ըմբոստացում մը չէր եղածը։ Որովհետեւ Հայեր Պարսից թագաւորին զրած իրենց պատասխան-նամակին մէջ կ'ըսեն բացայայտօրէն. «Եթէ այս հաւատքին մէջ թողուս մեզ՝ երկրի վրայ ուրիշ տէր չենք փոխանակեր քեզի հետ»։ Զուտ կրօնական պայքար մըն էր կատարուածը։ Խորքի մէջ, բանականութեամբ այս բախումներու ընթացքին և ընդմէջէն երկու անտեսանելի ոյժեր են որ կը պայքարին իրարու հետ . . . Եւ որովհետեւ այս անտեսանելի ոյժերը — իրենց աննխթական հանդամանքովն իսկ — չեն կրնար դէմ առ դէմ գալ իրարու, կը գործածեն մարդկութիւնը իրբն գործիք և իրբն պայքարի գաշտ։ Ասիկա պատմութեան միստիկ մեկնաբանութիւնն է, որուն ծալքերուն մէջ տեղը չէ խորանալու, բայց բաւ ըլլայ յիշել անցողակի, որպէս լուսարանութիւն, Պողոս Առաքեալի յատկանշական սախօսքը. «Զի ոչ է մեզ պատերազմ ընդ մարմնոյ և ընդ արեան (մարդու հետ), այլ ընդ պետութիւնս, եւ ընդ աշխարհակալս խաւարիս այսորիկ, ընդ այսս չարութեան որ ի ներքոյ երկնից» (Եփես., Զ., 12)։ Աւարայրի դաշտին վրայ, վարագոյրի ետին, ճակատ ճակատի եկած էին Քրիստոնէութիւնը և օրուան իր մեծագոյն թշնամին՝ Մազդեզական կրօնքը։ (Դարերու ընթացքին անունը պիտի փոխուի Քրիստոնէական կրօնքի թըշնամին, բայց անոր դէմ պայքարող ոյժերը՝ «այսք չարութեան», պիտի մնան նոյն)։ Ու պատահեցաւ այն՝ ինչ որ միշտ պատահած էր, ինչ որ կը պատահի այսօր և ինչ որ պիտի պատահի միշտ. այսինքն՝

երեւութական ու ժամանակաւոր պատճառներով
եւ իրական յաղթանակ Քրիստոնէութեան:

Պատերազմական այս նոր «թաղթիքը» սկսած Քրիստոնէութեան Հիմնադիրով իսկ՝ Ամենէն գէշ պարտութիւնը զոր մարդկօրէն կարելի էր ունենալ, ունեցաւ Քրիստոս — մատնուած՝ աշակերտէն, լքուած՝ իրեններէն, ուրացուած՝ հաւատարիմէն. կատակուած՝ ռաբիներէն. դատապարտուած ու խաչուած որպէս չարագործ՝ Իր յօսերիմ թշնամիներէն: Կրնա՞ք երեւակայել ասկէ աւելի կատարեալ պարտութիւն: Բայց ի՞նչ հրաշալի յաղթանակ Իր դատին և կրօնքին Իր պարտութենէն վերջ՝ — Յիսուսի քաջերուն հետեող ուրիշ մը, Ստեփանոս, մեռաւ քարերու տարափին տակ, բայց իր կրօնքին շահեցաւ զինքը քարկոծողներուն պարագլուխը, որ ետքէն պիտի ճանչցուէր որպէս «Առաջնորդ նազովրեցոց աղանդին»: Նոյն այս «Առաջնորդը», Պօղոս Առաքեալ, պիտի մեռնէր Հռոմի մէջ, բայց պիտի գրաւէր «յաւիտեանական» այդ քաղաքը, զայն դարձնելու համար միջնարեւելք Քրիստոնէութեան: Առաջին երեք դարերու Քրիստոնեաներ պիտի աշխատէին ու հալածուէին Հռոմէական կայսրութենէն, բայց նոյն այդ կայսրութիւնը ի վերջոյ զուլս պիտի խոնարհեցնէր ընկճուած այս մարդերու կրօնքին ներքեւ և անոնց նշանը — խաչը — պիտի բարձրացնէր իր գրօշին վրայ Հռոմէական արձիւն տեղ: Հայաստանի Քրիստոնէութիւնը գրեթէ ճգմուեցաւ Տրդատի երկաթէ բռնունջքին տակ և Լուսաւորչի հետ մահուան գուրը նետուեցաւ, բայց դուրս եկաւ անկէ յաղթական ու տիրական: — Նոյնը պատահեցաւ Տղմուտի եղերքին: Իրեր ճակատամարտ ու պատերազմական գործողութիւն ամբողջական պարտութիւն մըն էր այն օր Հայոց կրածը: Բանակին սպարապետը, և ոգին այս բոլոր շարժման, սպաննուեցաւ. զօրքին ամենէն անձնուէր տարբը ինկաւ կռուի դաշտին վրայ. բանակին խոշոր մէկ մասը դաւաճանեց ու անցաւ թշնամիին կողմը. մնացեալը նահանջեց գլխիկոր և անգլուխ: Այս բոլորով հանդերձ Աւարայրով հիմքը դրուեցաւ քանի մը յաղթանակներու: Նախ Քրիստոնէութիւնը աւելի ամուր արմատ բռնեց Հայ հողին վրայ: Պատմու-

թիւնը հաստատեց զայն: Դէպքին յաջորդող հալածողական քաղաքականութիւնը ոչինչ կրցաւ փոխել Հայուն զիմագծէն և հաւատքէն, բացի քանի մը անվաւեր Քրիստոնեաներու իսկական զիմագիծը մէջտեղ բերելէ: Դէպքէն երկու դարեր վերջ, ուրիշ ահաւոր փոթորիկ մը, փրթած Արաբիոյ խորքերէն, գրեթէ սրբեց Միջերկրականի հարաւային և արեւելեան ափերուն վրայ աճած Քրիստոնէութիւնը, Մագղեղականութիւնն ալ միասին: Սակայն այս «հարաւային կործանում»-էն վերջ վերապրեցաւ Քրիստոնէութիւնը Հայ հողին վրայ, ու այս վերապրումը ան կը պարտի մեծագոյն չափով Վարդանանց «Մահու չափ» զիմագրութեան:

Երկրորդ յաղթանակը այն եղաւ որ Հայեր յարգանք պարտադրեցին թշնամիին Քրիստոնէութեան նկատմամբ: Վարդանանք իրենց արիւնով, այսինքն իրենց նախնւորութեամբ մահուան ի վերայ պարսիկ զինին, զիմացինին մէջ ստեղծեցին այն համոզումը թէ այս փոքր ժողովուրդին մէջ կը գործէ մեծ ոյժ մը՝ զոր կարելի էր խորտակել, նուիրական սրբութիւն մը՝ որուն համար կ'արժէր մեռնիլ: Մարդ որչափ ալ կուրացած ըլլայ և զրկուած՝ բարձրագոյն գաղափարականներու նկատմամբ յարգանք տածելու շնորհքէն, դարձեալ զիտակցաբար կամ անգիտակցաբար զուլս կը խոնարհեցնէ հերոսութեան և անայլալի համարձակութեան առջև: Քրիստոնէութեան հանդէպ ստեղծուած այս յարգանքին համընթաց, պարսիկ, աւելի շխտակ Մագղեղական ենթագիտակցական աշխարհի մէջ տեղ գտաւ իրենց կրօնքին տկար ըլլալու զգացումը: Եւ պատմական իրականութիւն է որ ոչ միայն Մագղեղական կրակը չփռեցաւ Հայաստանի մէջ, այլ ընդհակառակը Քրիստոնէութիւնը բազմացաւ Պարսկաստանի մէջ: Չմոռնալ որ Ղևոնդեանց նահատակութեան սիրտ ճմլող պատմութիւնը կը պարտինք Պարսիկ Քրիստոնեայի մը՝ որ աչք առնելով ամէն վտանգ, հետեւեցաւ անոնց մինչև իրենց անապատային նահատակութեան վերջին հանգրուանը: Եւ յիշել որ Եղիշէի զրքին մէջ էջեր կան յատկացուած դարձի պատմութեան մոզպետի մը, որ չարչարանաց վերակացու նշանակուած էր Ղևոնդեանց խուճրին: Եթէ մինչև իսկ

առասպել նկատուի այս մոզին դարձն ու նահատակութիւնը, սակայն մոզպետին հոգեկան վիճակը, որ այնքան ճարտարօրէն կը նկարագրէ պատմիչը, իսկական ցոլացումն է հոգեկան դրութեան ամբողջ մոզութեան և բոլոր անոնց՝ որոնք չփման եկան Հայկական Քրիստոնէութեան, իր յարձակողական և կրաւորական պայքարի ընթացքին:

Ուրիշ յաղթանակ մը, որ այնքան սերտ կապ ունի վերինին հետ, այն եղաւ որ Վարդանանք ուժգին հարուած մը տուին Մազդեզականութեան՝ որմէ ան չկրցաւ վերականգնիլ: Վարդանանց պատերազմով կը սկսի Պարսկ կրակապաշտութեան թափին խորտակուիլը և Քրիստոնէութեան համար սպառնալիք մը ըլլալէ զադրիլը: Այստեղ ալ գրեթէ պիտի պատահէր այն՝ ինչ որ պատահած էր գրեթէ դար մը առաջ Հոռովմէական Կայսրութեան մէջ: Այս վրձնական զիմադրութեամբ Հայեր բացին լաւագոյն պատեհութիւն մը Քրիստոնէական կրօնքի առաւել տարածման, որմէ սակայն դժբախտաբար Քրիստոնեայ գործիչներ չի կրցան օգտուիլ: Ի՛նչ ընել որ Հայեր, դժբախտաբար, լաւ քարոզիչներ կամ հաւատարի լայն տարածիչներ չեն եղած: Ամէն ազգ, ինչպէս ամէն անհատ, իր մասնաւոր շնորհքն ունի. Հայերուն եթէ չէ տրուած «բրորական» շնորհը, գէթ տրուած է բարձրագոյն սկզբունքները կեանքի վերածելու, ապրելու, ի հարկին անոնց համար մեռնելու շնորհը: Բիւզանդական կամ Հոռովմէական Քրիստոնէութիւնը, որ որպէս թէ ակոյտեանը և զլխաւոր տարածիչն էր այս կրօնքին, տարօրինակ յիմարութեամբ մը ոչ միայն չէր ուղարկեր հարկ եղած եղբայրական օգնութիւնը Աւարայրի մարզոց, այլ լուր կը զրկէր թշնամիին որ մտադիր չէ օգնելու իր կրօնակիցներուն: Ասիկա ինքնին մէկն է շատ մը փաստերէն՝ որ բան մը կար փոխուած «թիկունքին» վրայ . . . Բիւզանդական Քրիստոնէութիւնը փոխանակ ամուլ վէճերով ինքզինք սպառելու, եթէ ունենար գէթ տարրական ողջմտութիւնը իր ոյժերը Քրիստոնէութեան տարածման տրամադրելու, ի՛նչ հոյակապ հունձք կար պատրաստուած իրեն համար: Հայ մշակներ քիչ էին. զլխաւորները ձերբակալուած և արգելափակուած՝ նահատակութեան համար:

մնացեալները զբաղուած էին ներքին վերքերը դարմանելով և փարախին հօտը յափըտակիչ գայլերու դէմ պաշտպանելով:

Ուր որ վրիպեցաւ Բիւզանդիոն, յաջողեցաւ Խալաթը Մազդեզականութիւնը տեղի տուաւ Մահմետականութեան ու Պարսկաստան կորսուեցաւ որպէս զաւտ Քրիստոնէութեան՝ դարերու համար:

Հոս է ուրեմն Վարդանանց շարժման համապարփակ նշանակութիւնը. ոչ միայն պահպանեցին Հայ Եկեղեցին (և անոր պատեանին մէջ՝ Հայ ազգը), այլ՝ թոյլ չտուին որ նեղնան Քրիստոնէութեան սահմանները, գէթ իրենց յանձնուած ճակատին վրայ: Ինչ որ է Պրանք Կարոյոս Մարթէի ճակատամարտը Բուաթիէի մէջ 732ին, որով կասեցաւ Մահմետականութեան յառաջխաղացքը Եւրոպայէն ներս, գրեթէ նոյն է Վարդանի զլխաւորած (և Վահանի ի գլուխ հանած) ճակատամարտը Աւարայրի վրայ: Եթէ չի կրցան յառաջանալ՝ գէթ, ըստ առաքելական պատուէրին, «գտնել կալան»: Ոչ միայն ձեռքէ չհանեցին բարձրագոյն կրօնք մը, այլ օգնեցին աշխարհէն վերցնելու թերի և անկատար կրօնք մը: Ու ամբողջ յանցանքը իրենց չէ եթէ անոր տեղ չկրցան տնկել կատարեալ ու ճշմարիտ կրօնը: «Այլ է որ սերմանէ, այլ է որ հնձէ»: Իրենք տեղ պատրաստեցին, անդաստանը հերկեցին, մինչև իսկ ցանեցին Աւետարանի սերմերը իրենց կեանքի օրինակով և արիւնով. բայց մշակներ չգտնուեցան ցանուածը հնձելու:

Հայութեան գերագոյն գանձն է իր Քրիստոնէութիւնը. այդպէս համոզուած էին նաև Վարդանանք: Եթէ կորսնցնէինք զայն, ոչ միայն շատ բան պիտի կորսնցնէինք մեր արժէքներէն, այլ ամենայն հաւանականութեամբ մենք ալ միասին պիտի կորսուէինք: Պահպանենք զայն ուրեմն այն գուրգուրանքով ու խանդաղատանքով, այն նուիրումով ու վճռականութեամբ որով պահեցին զայն Վարդանանք . . . ու վստահ կրնանք ըլլալ որ ան, Քրիստոնէութիւնը, մեզ պիտի պահպանէ ոչ միայն որպէս հոգիներ, որոնք օր մը պիտի մաս կազմեն Վարդանանց փառանքին, այլ նաև որպէս Հայութիւն, որպէս Հայ ժողովուրդ՝ որ մաս կը կազմէ Աստուծոյ Թագաւորութեան:

ՍՍՂԻՄԱՅԻ